

BUJDOSÓ ADÁM

A REGNUM MARIANUM ESZMÉJE AZ ÁRPÁD-KORBAN

KIVONAT: A Regnum Marianum-eszme Árpád-kori előzménye a Patrona Hungariae-eszme. Ennek kiindulópontjait Szent István király azon jelképes tettei képezik, amelyekkel Magyarországot – a hagyomány szerint – 1030-ban és 1038-ban Szűz Mária oltalmába ajánlotta.

Jelen tanulmány első felében a Nagyobb István-legendában és Hartvik püspök legendaszerkesztményében ránk hagyományozott felajánlástörténetek beszámolóinak hitelességét vizsgálom, áttekintve a szövegek keletkezésének történeti háttérét képező investitúraharc Magyarországot is elérő eseményeit, valamint a beszámolók szavahihetőségéről kialakult kutatói álláspontokat.

A tanulmány második felében az eszme Árpád-kori előfordulásait ismertetem, a XII. század végétől kezdve ugyanis az eszme már folyamatosan jelen van a különböző magyarországi forrásokban, az Árpád-kor végére pedig a magyar állameszme elválaszthatatlan részévé válik.

KULCSSZAVAK: Szent István király, Szent István-legendák, Patrona Hungariae, Szűz Mária, VII. Gergely pápa, investitúraharc

---

A Regnum Marianum-eszme az Árpád-korban Patrona Hungariae-eszmeként volt jelen. Az eszme alapját Szent István király szimbolikus cselekedetei képezik, amelyekkel országát – a hagyomány szerint – 1030-ban és 1038-ban Szűz Mária oltalmába ajánlotta.

Tanulmányom első felében a Szent István-i országfelajánlásokról beszámoló források keletkezésének körülményeit és a szavahihetőségüket vizsgálom, a második felében pedig ismertetem az ezekből megszülető Patrona Hungariae-eszme Árpád-kori előfordulásait.

I.

A felajánlásokról beszámoló forrásszövegek

Az első felajánlás történetét az 1077 és 1083 között keletkezett¹ Nagyobb István-legenda hagyományozta ránk. A legendaszerző már a tizedik fejezetben világossá teszi, hogy István király magát és országát szüntelen imáiban Szűz Máriának ajánlotta.² Később, II. Konrád német-római császár 1030. évi Magyarország ellen indított támadása kapcsán így ismerteti az első konkrét eseményhez kötött felajánlás történetét: István „fontolóra véve, hogy Krisztus segítségére nélkül semmit sem tehet, kezeit és szívét az égnek emelve, és sérelmeit úrnőjére, a mindenkor Szűz Máriára, Isten anyjára bízva, e szavakra fakadt: »Ha úgy tetszik neked, világ úrnője, hogy örökséged (tue hereditatis) [szőlejét] az ellenség elpusztítsa, és a kereszténység zsenge ültetvényét kiirtsa, kérek, ne legyen ez felróható az én restségemnek, hanem inkább akaratod rendelésének [tulajdonítsák]. Ha a pásztor a bűnös, akkor szenvedje el ő, amit érdemel, de kíméld meg, kérek, az ártatlan juhokat.«”³ A Nagyobb legenda szerint tehát

---

1 Szovák 1999a, 771.

2 SRH II, 385: „Erat vir iste fidelis, in omnibus actibus suis Deo perfecte deditus, per votum et oblationem semet cum regno suo sub tutela Virginis Dei Genitricis Mariae precibus assiduus conferens.”

3 SRH II, 389–390: „recolens se nichil posse sine suffragio Christi, manus et cor levans ad ethera, domine sue perpetue virgini, Dei genitrici Marie, iniurias commendans, talem erupit in vocem: »Si placet tibi, domina mundi, tue hereditatis [vineam] ab inimicis devastari

István király a németek elleni hadba vonulás előtt az országot *Mária örökségének* (*hereditas Mariae*) nyilvánította.

A második, 1038. évi felajánlásról a Könyves Kálmán uralkodása alatt, tehát 1116 előtt keletkezett⁴ Hartvik-féle legendaszerkesztményből értesülünk. Hartvik püspök átveszi az említett eseményleírást a Nagyobb legendából,⁵ megtoldja azonban egy további történettel. Eszerint Szent István a halála előtt Szűz Mária oltalmára bízta országát, e szavakkal: „Mennynek királynéja, [...] utolsó könyörgéseimmel oltamadba (tuo patrocínio) ajánlom a szent egyházat a püspökökkel és a papsággal, az országot az előkelőkkel és a néppel.”⁶

Ha értékelni szeretnénk a legendák beszámolóit, meg kell vizsgálnunk azok keletkezési körülményeit.

A szövegek keletkezésének történeti háttere

A pápaság és a császárság – hol egymást támogatva, hol egymás ellenében – a magyar állammal szemben Szent István király óta folyamatosan fennhatósági igényt támasztott. Ezekbe a törekvésekbe illeszkedik, hogy III. Henrik császár az 1044. évi ménfői, VII. Gergely pápa pedig az 1074. évi mogyoródi csatát istenítéletté nyilvánította.⁷

III. Henrik a ménfői csatában nem pusztán fegyverekkel támogatta Péter királyt Aba Sámuellel szemben, hanem az Annales Altahenses beszámolója szerint IX. Benedek pápával ki is közösi tette a magyarokat, mivel azok „királyukat

---

et novellam plantationem christianitatis devastari, non mee, precor, imputetur desidia, sed potius dispositioni voluntatis tue. Si pastoris culpa quod meretur, ipse luat, insontibus parce, precor, ovibus.«”; Kurcz Ágnes fordításának felhasználásával (Katona 1973, 49.).

4 Szóvák 1999a, 772.

5 SRH II, 424.

6 SRH II, 431: „Regina celi, [...] tuo patrocínio sanctam ecclesiam cum episcopis et clero, regnum cum primatibus et populo subpremis precibus committo, quibus ultimum vale dicens manibus tuis animam meam commendo.”

7 Gerics 1995d, 144.

meggyalázták”⁸ Ennek következtében III. Henrik Ménfőnél kiközösített lázadók felett aratott győzelmet, és a rend helyreállítójaként tüntethette fel magát. Péter 1046. évi bukása és I. András trónra lépése után Henrik úgy gondolta, hogy elvetemült emberek (quidam pessimi) elragadták tőle azt a Magyarországot, amit korábban istenítélet (iudicium Dei) juttatott neki,⁹ tehát ami hűbérként őt illeti meg.¹⁰

A III. Henrik által trónjukra emelt német pápától a VII. Gergelyig terjedő szűk három évtizedben a pápaság szabadulni igyekezett a német-római császár egyházfőségi igényeitől, sőt megkísérelt e világi fennhatóságot gyakorolni az európai uralkodók felett. Ennek a törekvésnek a Magyar Királyság is a célkeresztjébe került.¹¹

Az 1073-ban a pápai trónra lépő VII. Gergely (1073–1085) a Szentszék Magyarország feletti jogigényét több évrre is alapozhatta és alapozta. Az egyik nyilvánvalóan a konstantini adománylevel volt, amely – állítólag – Itáliát és a Nyugat összes tartományát I. Szilveszter pápának adta.¹²

VII. Gergely az 1074. október 28-án, Salamon királynak írt levelében további két érvet említ. Az egyik szerint István király az országát hűbérül ajánlotta a Szentszéknek, amiről Salamon országa véneitől értesülhet is.¹³

VII. Gergely másik érve az 1044. évi ménfői csatához kapcsolódik. Mint fentebb láttuk, Aba Sámuel és híveit IX. Benedek pápa kiközösítette, és így a ménfői csatában a Sámuel felett győzelmet arató III. Henrik német-római császár tulajdonképpen Isten ítéletének a végrehajtójává vált. VII. Gergely szerint a császár így valójában Szent Péternek aratott győzelmet, amit szerinte az is

8 AAM, 36: „quos apostolicus, successor beati Petri, eo quod regem suum dehonestarant, iam pridem anathemizarat.”

9 AAM, 46: „dolens sibi a pessimis quibusdam praereptam Ungariam, quae prius tam evidente Dei iudicio cesserat ditioni suae.”

10 Gericz 1995d, 145.

11 Gericz 1995d, 144.

12 Gericz 1995d, 154., Gericz–Ladányi 1996, 111.

13 Register I, 145. (II.13.): „sicut a maioribus patrie tue cognoscere potes, regnum Ungarie sancte Romane ecclesie proprium est a rege Stephano olim beato Petro cum omni iure et potestate sua oblatum et devote traditum.” A vénekre való hivatkozás bibliai eredetű (MTörv 32,7) toposz, és már VIII. János pápa (872–882) oklevelében is feltűnik; lásd Gericz 1995b, 53., 6. j.

igazol, hogy a császár a győzelme után Rómába küldte a magyar királyi jelvényeket.¹⁴

Amikor 1074-ben, a mogyoródi csatában Géza és László hercegek legyőzték Salamon királyt, VII. Gergely Salamon vereségét is istenítéletté nyilvánította.¹⁵ A csata március 14-én zajlott. Ezután májusban a vereséget szenvedett Salamon követei IV. Henriknek katonai segítség fejében adófizetést és a hat legerősebb várat ajánlották. Tehát korábbi volt a vereség, és későbbi a német királynak történő felajánlás. VII. Gergely pápa Gézának írt leveleiben Salamon vereségét mégis istenítéletként értelmezte,¹⁶ szerinte ui. Isten az előre tudásával előre látta, hogy Salamon a német királynak fel fogja ajánlani Magyarországot, ami valójában *Szent Péter birtoka* (terra Sancti Petri), és ezért kellett Salamonnak már előre bűnhődnie a mogyoródi csata elvesztésével.¹⁷

A pápa szerint a mogyoródi csatával Salamonról Gézára szállt ugyan a hatalom, a trónra lépő Gézát mégsem ismerte el királynak. A neki írt leveleiben egyszerűen csak *hercegnek* (*dux*) nevezi, aki hatalmát Szent Péter apostolfejedelemtől nyerte el,¹⁸ mivel Magyarország Szent Péter birtoka (terra Sancti Petri).

14 Gerics 1995d, 144., 154., Register I, 145. (II.13.): „Heinricus pie memorie imperator ad honorem sancti Petri regnum illum expugnans victo rege et facta victoria ad corpus beati Petri lanceam coronamque transmisit.”

15 Gerics 1995d, 144., Gerics 1995e, 165.

16 Register I, 218. (II.63.): „Quod quia consanguineus tuus a rege Teutonico non a Romano pontifice usurpative obtinuit, dominium eius, ut credimus, divinum iudicium impedivit.”; Gerics 1995d, 146.

17 Register I, 230. (II.70.): „Dominus autem iniuriam suo illatam principi previdens potestatem regni suo ad te iudicio transtulit”; Gerics 1995d, 146., 150.

18 Gerics 1995d, 146.

A Magyar Királyság válasza a Szentszék fennhatósági igényére

A Nagyobb István-legenda

Géza uralkodásának idejéből (tehát az 1074 és 1077 közötti időszakból) nem ismerünk semmilyen visszhangot a szentszéki jogigényre. A válasz Szent László uralkodásának (1077–1095) elején fogalmazódott meg a Nagyobb István-legendában,¹⁹ ami 1083 előtt kellett, hogy keletkezzen, nem említi ugyanis István király szentté avatását. A legenda szerzőjének – aki minden bizonnyal pannonthalmi bencés szerzetes volt²⁰ – célja elsősorban a hazai egyházi és rajtuk keresztül a világi közvélemény alakítása lehetett. Nehéz feladatot kellett azonban teljesítenie, hiszen egyszerre kellett megvédenie Magyarország önállóságát a pápai és a császári hűbéri igénnyel szemben. Vagyis csak megfontoltan utasíthatta vissza a pápa hűbéri igényeit, mert a nyílt elutasítással a német-római császár oldalára állt volna.²¹

A legendaíró VII. Gergely érvelésével az 1030. évi német–magyar háborút állította szembe. Azzal, hogy István király könyörgésében Magyarországot *hereditas Mariae*nak, *Mária örökségének* nyilvánította, lényegében Szűz Mária ítéletére bízta a csata kimenetelét. A legendában a *hereditas Mariae*-fogalom egyértelműen a *terra Sancti Petri* ellentétpárja. Márpedig Szűz Mária olyan pártfogó, akinél nagyobbat nem találunk a szentek között, tehát Magyarországnak olyan pártfogója van, aki méltóságában még Szent Pétert is megelőzi.²² Ezzel a legenda szerzője elhárítja a pápai jogigényt. Mária pártfogóként való szerepeltetése azonban azt is jelenti, hogy II. Konrád császár Magyarország megtámadásával

---

19 Gerics 1995d, 156.

20 Szovák 1999a, 771.

21 Gerics 1995d, 156–157.

22 Gerics 1995d, 158–159.

Mária örökségére rontott rá, egy olyan országra, amely már nem pogány, hanem egyenrangú a többi keresztény országgal.²³ A legenda szerzője tehát sikeresen elhárítja a német fennhatósági igényt is. Azt, hogy a jelentős európai keresztény kapcsolatokkal rendelkező István király országának megtámadása nehezen volt megindokolható, mutatja az a tény is, hogy a német szerzők az 1030. évi sikertelen hadjárat leírásakor más vereségek beszámolóíhoz képest is szűkszavúak.²⁴

A pápai és a császári fennhatósági igényt kifinomultan visszautasító legendaíró érvelése mögött minden bizonnyal ott van Szent László azon szándéka, hogy megóvja Magyarországot attól a fenyegetéstől, hogy az a pogányság vádja és az erkölcsi megbélyegzés következtében elveszítse belső tartását, ügyének igazába vetett meggyőződését, tehát hogy ez a vád esetlegesen destabilizálja a társadalmat és az ország haderejét.²⁵

A Hartvik-féle legendaszerkesztmény

A másik szerzőnk, Hartvik püspök legendaszerkesztményében átveszi a Nagyobb legendából a hereditas Mariae-fogalmat, de még kiegészíti azzal, hogy Szent István élete végén is Szűz Mária pártfogásába, oltalmába, *patrocinium*ába ajánlotta az országot. Ezen szöveg létrejöttének is az investitúraharc képezi a történeti háttérét, de ez a legenda már erőteljesen politikai indítékkal született. Hartvik egyrészt maga tudatja velünk az előszóban, hogy Kálmán király kifejezett parancsára írta meg a művét,²⁶ másrészt megírta a II. Szilveszter-féle koronaküldés történetét,²⁷ amivel azt kívánta alátámasztani, hogy Szent István óta a magyar királyok az egyházat *mindkét jagon* (*utroque iure*) kormányozzák, vagyis a magyar királyokat megilleti az investitúra joga.²⁸

23 Gerics 1995d, 160.

24 Gombos 1938b, 121.

25 Gerics 1995d, 161., 164.

26 SRH II, 401: „Incepturus opus [...], quod michi vestro regali precepto de vita beati regis Stephani potentialiter iniunxisti.”

27 SRH II, 414.

28 Szovák 1999a, 772–773., lásd még ehhez: Gerics 1995b, 52.

Tudjuk, hogy 1201-ben III. Ince pápa (az *utroque iure* kifejezés törlése után) Hartvik legendaszerkesztményét tette meg a Szent István-napi zsolozsma hivatalos szövegévé. Így a Hartvik-féle szöveg kanonizálódott, és ez terjedt el széles körben.²⁹

A felajánlásokról szóló beszámolók hitelességének kérdése

A Szent István-i országfelajánlásokról szóló beszámolók megbízhatósága kapcsán véleményt formáló kutatók három fő csoportba sorolhatók.

Az egyik csoport az országfelajánlásokat evidenciaként kezeli. Ők gyakran az eszme történetének értékes összefoglalását adják, a felajánlásokat ránk hagyományozó forrásokat azonban nem vetik kritikai vizsgálat alá. Ezekben a beszámolóknak a korai Mária-kultusz nemegyszer szétválaszthatatlanul összemossódik a Regnum Marianum eszméjével.³⁰

Egy másik csoport a felajánlásokat – mint irodalmi toposzokra alapozott politikai célú fikciókat – utólagos kitalációnak véli.³¹ Szerintük tehát Szent István nem ajánlotta fel az országot Szűz Máriának. A felajánlások már a Nagyobb legendába is, de a Hartvik-féle legendaszerkesztménybe még inkább politikai okokból kerültek be. A Nagyobb legenda felajánlásra vonatkozó szöveghelye bibliai eredetű toposz.³² Mária patronaként való szerepeltetése bizánci pénzekben látható Mária-ábrázolások félreértésén alapul.³³ A Hartvik-féle szövegben olvasható,

29 Gerics–Ladányi 1996, 115., Szovák 1999a, 773.; Vizekelety 1994, 292.

30 A teljesség igénye nélkül: Relković 1921, Erdélyi 1922, 102., Lepold 1938, 114., Nagyfalusy 1938, Németh 1938–1939, Fehérvári 1940, Keszeg 1940, Dám 1953, 2–3. – A felajánlás valószínűsége mellett foglal állást, de érveket is felsorakoztat Dümmerth 1994. – Waczulik Margit a Nagyobb legenda beszámolóját igaznak fogadja el, a Szent István halála előtt történő, csak Hartvik által említett felajánlást viszont a püspök betoldásának tartja: Waczulik 1940–1941, 61–62., 63., 71.

31 Szintén a teljesség igénye nélkül: Tüskés–Knapp 2000, 581., Váczy 1985, 632–636., Györffy 1977, 146., 355., 383.

32 Tüskés–Knapp 2000, 580–581.

33 Váczy 1985, 636.

Szent István halála előtt megtörténő felajánlás pedig Hartvik betoldása. A szerzők ugyanis a hagiográfiai irodalomban bevett módszer szerint szabadon alkothattak történeteket igazoló vagy apologetikus céllal, a szent életszentségét, erényeit alátámasztandó. Márpedig Hartviknak nyilvánvaló célja volt az országfelajánlás szerepeltetésével a pápaság e világi fennhatósági igényeinek az elhárítása.³⁴ Ezt a szándékot támasztja alá a pápai koronaküldés történetének a legendába illesztése is. Ezen álláspont szerint tehát az országfelajánlás egy utólagos fikció, de ettől függetlenül ez a fikció a Hartvik-legendá kanonizálódásával kiindulópontjává vált a későbbi Patrona Hungariae- és Regnum Marianum-eszmének.³⁵

A harmadik felfogás egy köztes álláspontra helyezkedik. Eszerint a Szent István-i országfelajánlás megtörténte mellett és ellen is hozhatók fel komoly érvek, de ezek egyike sem teljes mértékben meggyőző, és így lényegében eldönthetetlennek kell tartanunk a kérdést. Gerics József szerint, ha figyelembe vesszük, hogy a X–XI. századi nyugati kereszténységben – mind az írott források, mind az ikonográfia tanúsága szerint – mennyire elterjedt volt Szűz Mária tisztelete, akkor – a bizánci pénzvereteken szereplő ábrázolások félreértésének feltételezésével szemben – mindenképpen lehetségesnek kell tartanunk, hogy Szent István valóban felajánlotta az országot Szűz Máriának.³⁶ Ismeretes, hogy Szent Istvánnak közvetlen kapcsolatai voltak a Mária-tisztelet terjesztéséért sokat tevő clunyi apátsággal. A király közvetlen bizalmi köréhez tartozó Mór pécsi püspök a clunyi mozgalom hatása alatt állt, de a korábbi pécsi püspök, Bonipert is kapcsolatban állt Fulbert chartres-i püspökkel, aki szintén jól ismert a Mária-tisztelet népszerűsítéséről.³⁷ Gondolhatunk azonban a fehérvári Szűz Mária-prépostság Szent István-i alapítására, de a király számos más alapítására is.

A Nagyobb legenda felajánlási szövege kapcsán felmerülő másik érv, hogy tudniillik itt egy bibliai eredetű toposszal van dolgunk, és ezért a felajánlás pusztán fikció, szintén nem bizonyító erejű. Valóban igaz, hogy a legenda szerzője az ártatlan nyáj megkíméléseért esdeklő szavakat két szentírási helyről is

34 Tüskés–Knapp 2000, 581.

35 Tüskés–Knapp 2000, 581.

36 Gerics 1995c, 69., Gerics 1996, 39.

37 Waczulik 1940–1941, 67–68.

kölcsönözhetette.³⁸ Ez az átvétel azonban könnyen megmagyarázható azzal, hogy a Szentírást naponta olvasó, tehát jól ismerő bencés szerzetes itt magasztos mondanivalójának megfogalmazásához bibliai szöveget használt fel.

Mindezeket figyelembe véve a felajánlást Szent István király minden további nélkül megtehetette.

Az országfelajánlásról jelenleg rendelkezésünkre álló adatok alapján úgy látom, hogy Gerics József álláspontja a legkiegyensúlyozottabb és a leginkább védhető. A Nagyobb legenda szerzőjének, majd pedig Hartvik püspöknek a beszámolója mögött mindenképpen kimutatható a politikai motiváció, amivel az ország önállóságát igyekeznek védelmezni a gregorián pápaság fennhatósági törekvéseivel szemben. Ez a tény azonban nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a Szent István-i felajánlás tényleg megtörtént, és így a Nagyobb legenda szerzője nem megalkotta a felajánlás történetét, hanem egyszerűen csak írásba foglalta az ismert és éppen kapóra jövő hagyományt. Ezt azonban a jelenleg rendelkezésünkre álló források alapján nem tudjuk sem egyértelműen bizonyítani, sem egyértelműen cáfolni. Hartvik átvette a Nagyobb legenda beszámolóját az 1030. évi felajánlásról. Megtoldotta azonban azzal a történettel, hogy István király a halála előtt is Szűz Máriának ajánlotta az országot. Ennek az újabb felajánlásnak a lehetősége szintén nem zárható ki, de nem túl valószínű, mert a Nagyobb legenda szerzője erről a felajánlásról nem tesz említést,³⁹ márpedig ha létezett ilyen hagyomány, kevésbé valószínű, hogy nem írta volna meg. A csak Hartviknál szereplő felajánlással szemben felhozható érvek azonban a Nagyobb legendában olvasható felajánlás hitelességének kérdését nem érintik.

Amennyiben a fenti érvelés helytálló, és a felajánlás valóban megtörtént, akkor egy az európai eszmetörténet szempontjából is jelentős eseménnyel van dolgunk. A nyugati kereszténységben ez lehetett az első Máriának történő országfelajánlás, és a Nagy Konstantin-i adománylevelre alapozott szentszéki jogigény első birodalmon kívül, állami szintű visszautasítása.⁴⁰

38 1 Krón 21,17 és 2 Sám 24,17. Vö. Gerics 1995d, 158.

39 Már amennyiben feltesszük, hogy a Nagyobb legenda nem csonkán maradt ránk. Vö. Szovák 1999a, 771.

40 Gerics–Ladányi 1996, 114.

II.

A Szent István-legendákban megfogalmazott országfelajánlások nyomán megszülető Patrona Hungariae-eszme a XII. század végétől már nyomon követhető a különböző forrásokban. Tanulmányom második részében ezeket az előfordulásokat ismertetem.

A Porta Speciosa

Az eszme első biztosra vehető megjelenése – tudomásom szerint – az esztergomi régi székesegyház díszkapujához, a Porta Speciosához kapcsolódik. A Porta Speciosa – néhány töredéket leszámítva – 1764-ben ugyan elpusztult, de ránk maradt az ábrázolása Klimó György esztergomi kanonok olajfestményén.⁴¹ Az emlék a XII. század végére, legfeljebb a XIII. század elejére datálható.⁴² Az ívmezőben szereplő ábrázoláson Szent István király felajánlja országát Szűz Máriának. A király kezében tartott mondatszalagon ez olvasható: „Kegyes Szűz Mária, fogadd el országaim kormányzását!”⁴³ amit Szűz Mária a válaszában el is fogad: „Vállalom, hogy megőrzöm a tieid számára.”⁴⁴

A Kisebb Gellért-legenda

A Kisebb Gellért-legendában található utalás mindenképpen a Patrona Hungariae-eszme egyik legkorábbi megjelenése. Szent Gellért püspök kisebb legendá-

41 Lepold 1938, 120., Ragusa 1980, 345–346.

42 Marosi 2001, 48–49.

43 „Suscipe Virgo pia mea regna regenda Maria.” Idézi pl. Lepold 1938, 121., Ragusa 1980, 348.

44 „Suscipio servanda tuis si iura sacrorum sumat Adalbertus sicut petis.” Idézi pl. Lepold 1938, 121., Ragusa 1980, 348.

ja a XII. század végére vagy a XIII. század elejére keltezhető.⁴⁵ A szerző a püspökről így ír: „Az ő tanítása nyomán a magyar nemzet Krisztus anyjának nevét ki nem ejti, hanem csak úrnőnek (vagy: asszonynak)⁴⁶ mondja, hisz Pannóniát is Szűz Mária családjának (*familia*) nevezte Szent István király.”⁴⁷

Kérdéses, hogy a *familia* szó itt család, háznép vagy cselédség, szolganép értelemben szerepel-e. Szűz Mária vezető és oltalmazó szerepe azonban egyértelmű, ezért a szöveghelyet az eszme előfordulásának tekintem.

Anonymus Gesta Hungarorum

A Patrona Hungariae-eszme a XIII. század elején megjelenik a történeti irodalomban is. Anonymus, aki minden bizonnyal III. Béla király jegyzője volt, az 1200 körül vagy az 1210-es években írt⁴⁸ Gesta Hungarorumának előhangjában hivatkozik Szent István országfelajánlására, amikor azt állítja, hogy a magyar királyok és nemesek Szűz Mária kegyéből birtokolják az országot: „Az ő (ti. Mária) kegyéből bírják az országot Magyarország királyai és nemesei.”⁴⁹

---

45 Szovák 1999b, 779–780.

46 Mivel az *asszony* szó úrnőt is jelent, nem elképzelhetetlen, hogy a legenda *domina* szava *asszonynak* is fordítható. Ehhez lásd Karácsonyi 1887, 146. – A Karácsonyi által említett *Asszonypataka* név első említése ugyan csak 1329-ből való, de az *asszony* valóban jelentett úrnőt. Csánki 1890, 467–468., Décsényi 1892, 290., MNyTESz I, 189.

47 SRH II, 474: „Ipsius arbitrio ab Ungarica generatione nomen matris Christi non auditur, tantum domina resonat, nam et Panonia a suo sancto rege Stephano familia sancte Marie appellata est.”

48 Veszprémy 1999, 730–732.

49 SRH I, 34: „Felix igitur Hungaria, cui sunt dona data varia, omnibus enim horis gaudeat de munere sui litteratoris, quia exordium genealogie regum suorum et nobilium habet, de quibus regibus sit laus et honor regi eterno et sancte Marie matri eius, per gratiam cuius reges Hungarie et nobiles regnum habeant felici fine hic et in evum. Amen.”

Oklevelek

A XIII. században már a királyi oklevelekben is jelen van a *Patrona Hungariae*-eszme.

IV. Béla király 1252-ben megalapította a turóci apátságot, és a premontrei rendre mint a Boldogságos Szűz engedelmes tisztelőire bízta, amely Boldogságos Szűz – mondja a király – „nekünk és országunknak úrnője és pártfogója”.⁵⁰

1259-ben IV. Béla több falut is adományozott a Nyulak szigeti domonkos apácakolostornak, ahova az 1250-es évek első felében a veszprémi zárdából a király lánya, Margit is átköltözött.⁵¹ Az adománylevélben IV. Béla szerint Szűz Mária „országunknak különösképpen úrnője és pártfogója”.⁵²

Az 1264-ben még ifjabb királyként kibocsátott és 1272-ben átírt oklevelében V. István védelmébe veszi a tatárjárás óta romokban heverő kerci ciszterci monostort. Ebben az oklevélben is olvashatjuk, hogy Szűz Mária „országomnak különösképpen úrnője és pártfogója”.⁵³

V. István 1272-es oklevelében, amivel a csúti premontrei monostort megalapítja, szintén találkozhatunk a „nekünk és országunknak úrnője és pártfogója”⁵⁴ megfogalmazással, bár ennek az oklevélnek a szövegezője az 1252-es turóci alapítólevél promulgációját vette át szinte egy az egyben, az idézett résszel együtt.⁵⁵

Az utolsó példában III. András egy 1295-ös oklevelében a Nyulak szigeti apácázárda népeinek adómentességét ad azzal az indoklással, hogy a sziget Szűz Máriáé, a monostor a Boldogságos Szűz tiszteletére van szentelve, aki „országunknak különösképpen úrnője és pártfogója”.⁵⁶

50 CD patr. VI, 65: „nostra et regni nostri est domina et patrona”.

51 Kertész 2017, 19.

52 CD Arp.cont. XI, 458: „nostri regni specialis existit domina et patrona”.

53 Zimmermann I, 94: „mei regni specialis existit domina et patrona”. Lásd még: Baumgartner 1915, 31.

54 Mezey 1963, 30: „nostra et regni nostri domina et patrona”.

55 Mezey 1963, 33.

56 CD Arp.cont. X, 178: „regni nostri specialis existit domina et patrona”.

III. András esküje

Végezetül, ötödik forrástípusként III. András koronázási esküjét kell említenünk. IV. László 1290-ben bekövetkezett halálakor ismét megnyilvánult a pápaság Magyarország feletti e világi főhatalmi igénye, IV. Miklós pápa ugyanis maga akart dönteni a magyar trón betöltéséről. Az ország önállóságát ismét fenyegető pápai igény elhárításának feladata a jogtudós főpapokra várt.⁵⁷ Ők szerkesztették meg III. András koronázási esküjét, amelynek szövegét a koronázási szertartáson jelen lévő Ottokar von Horneck őrizte meg krónikájában. Az eskü szövegében azt olvassuk, hogy a király „mindig gyarapítja a magyar jogot”, valamint „ami Nagyasszonyunk birtoka, vagyis Magyarországból ami idegen kézre, német fejedelmekhez került, visszaszerzi és visszaállítja régi jogába.”⁵⁸ A főpapok az eskü megszövegezésekor egyrészt visszanyúltak az először a Nagyobb István-legendában írásba foglalt, de elsősorban a Hartvik-legendá által tovább hagyományozott *hereditas Mariae*-fogalomhoz, másrészt felhasználták a *ius univsum* római jogi fogalmát. A római jog szerint ugyanis „a hereditas nem más, mint abban az egész jogban (in univsum ius) való utódlás, amely az elhunyté volt”.⁵⁹ Ennek eredményeként megszületett az az elmélet, amely szerint az ország királyi jog alá tartozó egész területe, benne az is, amit a nemesség birtokol, Mária öröksége és tulajdona. Így a király az ország területének nem tulajdonosa, hanem csak gondviselője és felügyelője, és az ország területének sértetlenségét megőrizni a királynak mintegy vallási kötelezettsége is.⁶⁰

***

57 Gerics–Ladányi 1996, 110.

58 Gombos 1938a, 1868: (Ottokar von Horneck: Steirische Reimchronik. 41280–41291) „daz er zaller zit / ungrischez reht merte / [...] / daz unser frouwen eigen, / daz ist Ungerlant, / waer ze fremder hant / an Tiutsche fursten komen, / daz den daz wurd benomen / und braeht ez en sin rehte stat”. Gerics–Ladányi 1991, 6.

59 Digesta 50.17.62: „hereditas nihil aliud est, quam successio in univsum ius, quod defunctus habuerit.” Idézi Gerics–Ladányi 1996, 110.

60 Gerics 1995f, 189., Gerics–Ladányi 1996, 110.

Összegzés

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a Patrona Hungariae-eszme kiindulópontját képező Szent István-i országfelajánlásokról először a XI. század végén és a XII. század elején megszülető Nagyobb és Hartvik-féle Szent István-legendák-ból értesülünk. Ezeknek fontos feladata volt a gregorián pápaság Magyarország feletti fennhatósági igényeinek leszerelése, ez azonban nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a Szent István-i felajánlás valóban megtörtént.

A XII. század végétől a különböző források tanúsága szerint már folyamatosan jelen volt az eszme, míg végül III. András király koronázási esküszövegének megszerkesztői, az újabb pápai fennhatósági igényt elhárítandó, már egy kidolgozott állameszme fontos részeként használták fel a Szent István-i felajánlás hagyományát.

Az Árpád-kor végére tehát a Regnum Marianum-eszme előzményét jelentő Patrona Hungariae-eszme a magyar állam Szent István-i alapozású építményének egyik tartópillérévé szilárdult.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- AAM.** Oefele, Edmund von (szerk.): *Annales Altahenses Maiores*. Impensis bibliopolii Hahniani, Hannoverae, 1891.
- Baumgartner 1915.** Baumgartner Alán: *A kerci apátság a középkorban*. Budapest, 1915.
- CD Arp.cont. X.** Wenczel Gusztáv (szerk.): *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Árpádkori új okmánytár, X*. Budapest, 1873.
- CD Arp.cont. XI.** Wenczel Gusztáv (szerk.): *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Árpádkori új okmánytár, XI*. Budapest, 1873.
- CD patr. VI.** Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső (szerk.): *Hazai okmánytár, VI*. Budapest, 1876.
- Csánki 1890.** Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, I*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1890.
- Dám 1953.** Dám Ince: A Bíboros fogadalma. *Katolikus Szemle*, 5. (1953) 4. 1–4.
- Décsényi 1892.** Décsényi Gyula: A nagybányai Szent-István templom. *Archaeologiai Értesítő*, 12. (1892) 4. 289–298.
- Dümmerth 1994.** Dümmerth Dezső: A Mária országa-eszme és Szent István. In Török József (szerk.): *Doctor et apostol. Szent István-tanulmányok*. (Studia Theologica Budapestinensia 10.) Márton Áron Kiadó, Budapest, 1994. 171–197.
- Erdélyi 1922.** Erdélyi László: *Árpádkor. A magyar állam, társadalom, művelődés legrégebb története 1301-ig*. Pallas, Budapest, 1922.
- Fehérváry 1940.** Fehérváry M. Andrea: A Nagyasszony alakja 1000 év tükrében. In Kneszl M. Emilia (szerk.): *A budapesti Szent Margit-nevelőintézet katolikus Patrona Hungariae leánygimnáziumának évkönyve az 1939–40. iskolai évről*. Budapest, 1940. 10–47.
- Gerics 1995a.** Gerics József: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. (METEM-könyvek 9.) Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1995.
- Gerics 1995b.** Gerics József: Az állam- és törvényalkotó Szent István. In Gerics József: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. (METEM-könyvek 9.) Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1995. 51–61.

- Gerics 1995c.** Gerics József: A korai államelmélet érvényesülése István korában. In Gerics József: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban.* (METEM-könyvek 9.) Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1995. 65–70.
- Gerics 1995d.** Gerics József: Politikai és jogi gondolkodás Magyarországon VII. Gergely pápa korában. In Gerics József: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban.* (METEM-könyvek 9.) Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1995. 144–164.
- Gerics 1995e.** Gerics József: A korona fogalma Kálmán-kori legendáinkban és krónikáinkban. In Gerics József: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban.* (METEM-könyvek 9.) Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1995. 165–173.
- Gerics 1995f.** Gerics József: De Hungaria, hereditate Beatae Mariae Virginis. In Koszta László (szerk.): *Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére.* Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1995. 187–189.
- Gerics 1996.** Gerics József: De Hungaria Beatae Mariae Virgini commendata. In *Magyar egyháztörténeti évkönyv, II.* Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Alapítvány, Budapest, 1996. 37–39.
- Gerics–Ladányi 1991.** Gerics József – Ladányi Erzsébet: A magyarországi birtokjog kérdései a középkorban. *Levéltári Szemle*, 41. (1991) 4. 4–19.
- Gerics–Ladányi 1996.** Gerics József – Ladányi Erzsébet: Az államférfi Szent István öröksége. In Takács Imre (szerk.): *Mons Sacer 996–1996, I.* Pannonhalmi Bencés Apátság, Pannonhalma, 1996. 110–116.
- Gombos 1938a.** Gombos, Albinus Franciscus: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae, III.* Acad. Litterarum de Stephani, Budapestini, 1938.
- Gombos 1938b.** Gombos Ferenc Albin: Szent István háborúja II. Konrád római-német császárral 1030-ban. In Serédi Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1938. 107–132.
- Györffy 1977.** Györffy György: *István király és műve.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1977.
- Karácsonyi 1887.** Karácsonyi János: *Szent-Gellért, csanádi püspök, élete és művei.* Franklin, Budapest, 1887.

- Katona 1973.** Katona Tamás (szerk.): *István király emlékezete*. Magyar Helikon, Budapest, 1973.
- Kertész 2017.** Kertész Balázs: A koldulórendek megtelepedése az „ország közepén”. In Csurgai Horváth József (szerk.): *Az első 300 év Magyarországon és Európában. A Domonkos-rend a középkorban*. Alba Civitas Történeti Alapítvány, Székesfehérvár, 2017. 9–31.
- Keszeg 1940.** Keszeg M. Ottilia: Nagyasszonyunk a magyar művészetben. In Kneszl M. Emilia (szerk.): *A budapesti Szent Margit-nevelőintézet katolikus Patrona Hungariae leánygimnáziumának évkönyve az 1939–40. iskolai évről*. Budapest, 1940. 48–69.
- Kneszl 1940.** Kneszl M. Emilia (szerk.): *A budapesti Szent Margit-nevelőintézet katolikus Patrona Hungariae leánygimnáziumának évkönyve az 1939–40. iskolai évről*. Budapest, 1940.
- Lepold 1938.** Lepold Antal: Szent István király ikonográfiája. In Serédi Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1938. 111–155.
- Marosi 2001.** Marosi Ernő: Még egyszer az esztergomi Porta Speciosáról. In Ballasi Bálint Múzeum (szerk.): *Lux Pannoniae. Esztergom. Az ezeréves kulturális metropolis*. Esztergom Város Önkormányzata, Esztergom, 2001. 47–56.
- Mezey 1963.** Mezey László: Csútmonostor alapítástörténete és első oklevelei (1264–1271). *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 15. (1963) 7–42.
- MNyTESz I.** Kiss Lajos – Papp László (szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, I. A–Gy*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.
- Nagyfalusy 1938.** Nagyfalusy Lajos: *Regnum Marianum 1038–1938. Visszapillantás a 900 éves évfordulón*. A Szív, Budapest, 1938.
- Németh 1941.** Németh László: A Regnum Marianum állameszme. *Regnum Egyháztörténeti Évkönyv*, 4. (1940–41) 223–292.
- Ragusa 1980.** Ragusa, Isa: *Porta patet vitae sponsus vocat intro venite and the Inscriptions of the Lost Portal of the Cathedral of Esztergom. Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 43. (1980) 4. 345–351.
- Register I.** Caspar, Erich (szerk.): *Das Register Gregors VII, I*. Berlin, 1920.
- Relković 1921.** Relković Néda: *Patrona Hungariae. Katholikus Szemle*, 35. (1921) 5. 265–281.

- Serédi 1938.** Serédi Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1938.
- SRH I–II.** Szentpétery Emericus (szerk.): *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum, I–II*. Academia Litter. Hungarica, Budapestini, 1937–1938. (repr., bőv. 1999)
- Szovák 1999a.** Szovák Kornél: *Legenda Sancti Stephani regis maior et minor, atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta*. (Szent István kisebb és nagyobb legendája, valamint a Hartvik püspök által írt legenda.) In Szentpétery Emericus (szerk.): *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum, II*. Academia Litter. Hungarica, Budapestini, 1938. Pótlás 1999. 771–776.
- Szovák 1999b.** Szovák Kornél: *Legenda Sancti Gerhardi episcopi*. (Szent Gelért püspök legendája.) In Szentpétery Emericus (szerk.): *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum, II*. Academia Litter. Hungarica, Budapestini, 1938. Pótlás 1999. 779–782.
- Török 1994.** Török József (szerk.): *Doctor et apostol. Szent István-tanulmányok*. (Studia Theologica Budapestinensia 10.) Márton Áron Kiadó, Budapest, 1994.
- Tüskés–Knapp 2000.** Tüskés Gábor – Knapp Éva: Magyarország – Mária országa. Egy történelmi toposz a 16–18. századi egyházi irodalomban. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 104. (2000) 5–6. 573–602.
- Váczy 1985.** Váczy Péter: *Merseburgi Thietmar a magyar királykoronázásról*. *Történelmi Szemle*, 28. (1985) 4. 628–642.
- Veszprémy 1999.** Veszprémy László: *P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum (Magyarok tettei)*. In Szentpétery Emericus (szerk.): *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum, II*. Academia Litter. Hungarica, Budapestini, 1938. Pótlás 1999. 729–738.
- Vizkelety 1994.** Vizkelety András: *Szent István képének alakulása a középkori és a barokk irodalomban*. In Török József (szerk.): *Doctor et apostol. Szent István-tanulmányok*. (Studia Theologica Budapestinensia 10.) Márton Áron Kiadó, Budapest, 1994. 289–299.

Waczulik 1940–1941. Waczulik Margit: Szűz Mária tisztelete a kereszténységünk első századában. *Regnum Egyháztörténeti Évkönyv*, 4. (1940–1941) 59–74.

Zimmermann I. Zimmermann, Franz – Werner, Carl (szerk.): *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenburgen, I. 1191–1342*. Köln, 1892.

The idea of *Regnum Marianum* in the age of the House of Árpád

ABSTRACT: The predecessor of the idea of *Regnum Marianum* in the age of the House of Árpád is that of *Patrona Hungariae*, starting with St. Stephen's symbolic act of offering Hungary to the Holy Virgin for her protection, as tradition has it. In the first half of this study, I am examining the authenticity of the reports of the offering-stories as they were handed down to us in *The Greater Legend of St. Stephen* and in the legend edited by Bishop Hartvik, surveying their historical background set by the investiture-battles, which also had an impact on Hungary, as well as the various views of researchers concerning the issue of authenticity. In the second half of the study, I will present the occurrences of the idea in the age of the House of Árpád from the beginning of the 12th century, because the idea is continuously present in various Hungarian sources in the period, and by the end of the age of the House of Árpád it becomes an inseparable part of the Hungarian idea of the state.

KEYWORDS: King Saint Stephen, Legends of Saint Stephen, *Patrona Hungariae*, Virgin Mary, Pope Gregory VII, Investiture Controversy

